

Межі особистої свободи

ГАЛИНА КАЧУР, ІЛЛЯ СУШЕНЦЕВ

30 СЕРПНЯ 2021

Ми маємо право бути тими, хто ми є, та самореалізовуватись у спосіб, який нам найкраще відповідає. Проте це право не абсолютне: його обмежують закони держави й норми культури, правила нашої спільноти та стосунки з іншими людьми. Наприклад, заборона красти обмежує пориви отримати бажане негайно, але водночас захищає нашу власність.

Rosanna Tasker

Утім, іноді правила працюють в інтересах не кожної людини, а лише вузького кола осіб: скажімо, кріпосне право обмежувало свободу й вибір величезної кількості людей, щоб забезпечити добробут еліті. Інші правила, дієві в певних культурних і соціальних умовах, застарівають і втрачають сенс у нових обставинах. Бездумно керуючись ними, ми не беремо на себе відповідальності за формування власних цінностей і можемо стати жертвами віджилих звичок: наприклад, виховуємо дітей так само, як батьки виховували нас, не враховуючи змін у навколишньому світі.

Закони держави зазвичай зібрані у спеціальних кодексах і доволі зрозумілі, на відміну від неписаних правил взаємодії з іншими людьми. Норми культури та спільноти значною мірою існують лише в наших головах, неявно трансльовані ззовні — з голів інших людей. Те, що сьогодні здається природним принципом взаємодії, не було таким учора і, можливо, не буде завтра. Зараз ми звикли, що діти, батьки яких розлучаються, можуть вибрати, із ким лишитися; проте ще сто п'ятдесят років тому в більшості європейських країн дітей вважали власністю батька, й ідея поцікавитися їхньою думкою в такій справі викликала би щонайменше подив.

Зрозуміло, що далеко не всі закони і звичаї шкідливі, не від кожного з них необхідно відмовитися. Наша цивілізація значним чином тримається на домовленостях та правилах; нам необхідні норми взаємодії, які працюють в інтересах усіх учасників. Зрештою, навіть злочинці, що порушують державні закони, створюють власні правила й позбуваються тих членів групи, які не хочуть цих правил дотримуватися.

Ми усвідомлюємо норми, якими обмежені, уже в доволі зрілому віці, хоча нерідко починаємо сперечатися з ними ще підлітками. Подорослішавши, ми вже здатні формувати власні цінності та правила. За сильного тиску культури наше право обирати власні цінності може здаватися доволі сумнівним, але осмислення (і переосмислення) правил — це дуже важлива складова процесу зростання та становлення особистої свободи.

Створюючи свої правила — свою внутрішню етику — ми вирішуємо, що вважати правильним у взаєминах: що можна чинити іншим людям, а чого не можна; як правильно поводитися з друзями та партнерами, а чого робити не варто; які вчинки етичні що до колег чи клієнтів, а які — ні. Внутрішня етика допомагає визначитись у щоденних складних ситуаціях морального вибору. Коли ж людина відмовляється дотримуватися зовнішніх правил і не має сформованої власної етики, від її дій страждають ті, кому довелося жити довкола. Така особа може вважати себе цілковито вільною, але на практиці вона неприємна в спілкуванні чи навіть небезпечна. Це ненадійний друг і партнер. Зазвичай люди уникають спілкування й не хочуть мати справ з тими, хто нехтує домовленостями й інтересами інших.

Ми соціальні істоти, і кожне з нас тією чи іншою мірою залежить від іншої людини. Тож етичне, засноване на повазі спілкування — у наших інтересах.

Ми можемо творити, реалізуватися, розкриватися й отримувати задоволення, коли маємо особисту свободу. Для цього потрібно бути вільними від внутрішніх перешкод: адже між нами й самоактуалізацією можуть стояти травми з минулого. Зберігаючи ці переживання незмінними, уникаючи роботи з ними, ми обмежуємо себе. А з другого боку, жодної особистої свободи не достатньо без свободи особистості в суспільстві. Можливість бути тим, хто ти є, і творити так, як ти хочеш, може бути недосяжною й навіть небезпечною через обмеження з боку держави чи суворі культурні норми. Подолання внутрішніх заборон і пом'якшення зовнішніх обмежень — однаково важливі кроки до свободи.

Доросла людина самостійно піклується про задоволення своїх потреб — але для цього має знати, чого ж вона хоче. Надміру адаптуючись до потреб інших, ми добровільно обмежуємо свою свободу, аж до того, що це шкодить нам: ігноруємо власні вподобання, підлаштовуємось під дітей, весь вільний час проводимо так, як хочеться друзям, чи занурюємося в те, що цікавить партнера, і занедбуємо свої інтереси. Поводячись так систематично, ми накопичуємо невдоволення та роздратування й урешті-решт можемо відчутти себе вкрай вкрай самотніми.

Із другого ж боку, ігноруючи межі та свободи інших у гонитві за своїми бажаннями, ми здатні завдавати болю тим, хто живе поруч, а через них — і собі. Наприклад, результатом того, що людина з хімічною залежністю нехтує комфортом і почуттями близьких, може стати розрив стосунків, душевний біль і посилення залежності.

Ми пов'язані з іншими людьми тому, що так влаштований наш мозок. Із найперших днів життя контакти необхідні нам для виживання, а в майбутньому — для нормального розвитку й функціонування мозку. Мати безумовно любить і приймає своє новонароджене дитя, хоча воно й не може зараз відповісти їй взаємністю, і на цій любові ґрунтується виживання дитини: безпомічному малюкові потрібні дбайливі батьки, які завжди поруч. Проте й пізніше автономія недосяжна: ми соціальні істоти, і кожне з нас тією чи іншою мірою залежить від іншої людини. Тож етичне, засноване на повазі спілкування — у наших інтересах. Ми живемо на маленьких клаптиках простору (фізично та психологічно) і контактуємо з обмеженою кількістю людей. Якість перебування в цьому просторі залежить від дотримання правил спільного існування. Тим більше дивує, як погано люди можуть поводитися саме з близькими.

У роздумах про особисту свободу необхідно зважати на те, що вона притаманна не лише нам, а й іншим. Внутрішня етика плекається й підтримується завдяки повазі до себе і до тих, хто живе довкола. Інша особа може бути нам несимпатична, ми можемо не поділяти її погляди чи цінності, але вона залишається людиною, за гідністю рівною нам — і цю гідність потрібно поважати. Для здорових стосунків потрібне вміння розкриватися, домовлятися й поводитися згідно з домовленостями. Необхідно бачити межі як іншої людини, так і свої власні — і самотійно піклуватися про свої кордони. Усе-таки, хоч кожне з нас і має невід’ємну особисту свободу, її межі проходять там, де починається свобода інших. Зустріч цих свобод повна ризиків, але варта того, щоб на них іти: у стосунках ми формуємося, отримуємо травми — однак і зцілюємося також у стосунках. У дитинстві, через ставлення батьків, людина формує уявлення про себе, світ і своє місце в ньому. На жаль, інші особи можуть завдати нам глибоких ран насильством, нехтуванням чи задушливою опікою. Та взаємини, у яких до нас ставляться з повагою, турботою та підтримкою, у яких нас приймають і люблять, здатні зцілювати рани.

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов’язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.